

DOSSIER

NOVETATS EN LA RECERCA HISTÒRICA EMPORDANESA. DARRERES INVESTIGACIONS, PRIMERS RESULTATS

El *castrum* visigòtic de Puig Rom revisitat

Per Eva Subias Pascual^(*), Anna M. Puig Griessenberger^(**),
Dolors Codina Reina^(***), José Ignacio Fiz Fernández^(****)

Resum

El poblat del Puig Rom és un monument clau per a la comprensió del període visigòtic a terres empordaneses. La recerca arqueològica relativa a aquest horitzó és particularment complexa, atès que es produeix una modificació en el patró d'assentament que havia caracteritzat l'Alt Imperi, amb l'aparició de nous nuclis de caràcter heterogeni, fruit d'un moment de canvi de tipus polític i demogràfic.

L'escassetat de troballes relacionades amb aquests nous nuclis, i la complexitat del moment històric, dificulta la interpretació dels processos socials que s'hi estan produint i dona, per tant, més valor al fet d'intentar exhaurir les dades que provinguin d'un nucli com ara el del Puig Rom. Un projecte quadriennal de recerca i d'excavació finançat per la Generalitat de Catalunya, amb el suport de l'Ajuntament de Roses, la Universitat Rovira i Virgili i l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica, pretén avançar en el seu estudi i preparar el jaciment per a la seva museïtzació.

Paraules clau

Tècnica constructiva, poblament d'altura, fortificacions, consolidació

Abstract

The site of Puig Rom is a monument key for understanding the Visigoth period in the Empordà. Archaeological research of this chronological horizon is particularly complex because there where changes in the settlement pattern respect the high Empire, with the emergence of new centers of heterogeneous functions resulting from a moment of political and demographic change.

The scarcity of findings related to these new sites, and the complexity of the historical moment, difficult the interpretation of the social processes and that gives more value trying to exhaust the data from Puig Rom. A four-year research project and excavation funded by the Government of Catalonia, with the support of the City of Roses, University Rovira i Virgili and the Catalan Institute of Classical Archaeology, aims to advance the study and prepare the site for musealization.

Keywords

Construction techniques, mountaintop settlement, fortifications, consolidation

Recepció: 25/07/2016 • Acceptació: 01/09/2016

* Eva Subias Pascual, Dra. en Història per la UB, Professora agregada de la URV, eva.subias@urv.cat

** Anna Maria Puig Griessenberger, Dra. en Història per la UdG.

*** Dolors Codina Reina, Màster en arqueologia clàssica (UAB/URV/ICAC).

**** José Ignacio Fiz Fernández, Dr. en Història per la URV.

DOI: 10.2436/20.8010.01.198

Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos, volum 47 (2016)

Eva Subias Pascual *et alii*

INTRODUCCIÓ

Amb motiu de l'amable invitació de l'IEE per impartir una conferència sobre un nou projecte d'intervenció al Puig Rom,⁽¹⁾ l'equip director ha volgut plantejar, en termes entenedors i sintètics, un estat de la qüestió entorn d'aquest jaciment tan estimat i conegut per la comunitat científica catalana.⁽²⁾ Gràcies a l'interès dels arqueòlegs Pere Bosch Gimpera i Joaquim Folch i Torres, així com altres prohoms de Roses interessats en el patrimoni, el jaciment es va començar a excavar l'any 1917 i és, per tant, un dels primers jaciments catalans on es va portar a terme una intervenció científica, raonada i programada, que es plantejava preguntes sobre la datació de les runes i sobre el seu significat històric. Una nova intervenció als anys 40 i 80, de la mà de Pere de Palol va aportar noves dades sobre el jaciment i una visió més nítida del seu context històric. Tanmateix, Puig Rom planteja encara moltes qüestions històriques difícils de resoldre, perquè el període visigòtic és un d'aquells períodes de llarga durada en què es produeixen mutacions, canvis en profunditat a la societat, que es manifesten molt més lentament que els canvis polítics, però que deixen una petjada molt duradora en el paisatge, i aquests canvis ens haurien d'ajudar a entendre el germen de la societat medieval.

Per això, "revisitar" el jaciment de Puig Rom significa, en primer lloc, abans i tot d'excavar, examinar de nou les dades generals i tornar a formular les preguntes històriques, des d'angles diversos. La història del període està farcida d'informació sobre la història dels esdeveniments i dels èxits o fracassos de la política de la Cort, però es fa difícil progressar en el coneixement de la realitat sociològica i de les formes de vida que es van anar realitzant al llarg d'aproximadament dos segles de durada del regne.

Els estudis arqueològics del període visigòtic s'esforcen per copsar la materialitat d'aquest procés de transformació però, davant del període romà i tardoromà, que és força ben llegible en el paisatge i del qual coneixem els

1. El projecte ha estat seleccionat i subvencionat en el marc de la convocatòria de projectes de recerca quadriennals (2014-2017) efectuada per la Direcció General d'Arxiu, Biblioteques, Museus i Patrimoni de la Generalitat de Catalunya. L'Ajuntament de Roses, propietari del jaciment, ha donat suport a aquesta iniciativa i contribueix també financerament amb una aportació anual en el marc d'un conveni de col·laboració amb la Universitat Rovira i Virgili.
2. L'equip del projecte al Puig Rom el componen Anna Maria Puig, Dolors Codina, Ignasi Fiz i Eva Subías, aquests dos últims són membres de la Universitat Rovira i Virgili, que proporciona el marc institucional amb el suport de l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica. Ens acompanyen un grup d'estudiants de diferents qualificacions, alguns d'ells ja molt experts en el treball de recerca arqueològica, i bons coneixedors de la realitat empordanesa.

principis bàsics que estructuraven el territori, durant l'etapa visigòtica la documentació esdevé més escassa i ambigua. Cal, per tant, construir nous models d'interpretació a partir de la cultura material obtinguda de les excavacions, un conjunt d'elements d'artesanía i arquitectura que sovint es presenten inconnexos o que no podem encaixar en una narrativa satisfactòria.

En relació amb aquestes claus interpretatives, hi ha un cert nombre d'aspectes importants que es detecten a les publicacions més recents: en primer lloc, qüestions de vertebració territorial, és a dir, com s'organitzen els nuclis de població i quines relacions guarden entre ells i si són complementaris o estan jerarquitzats; qüestions sobre la vitalitat econòmica del període, que valoren els contactes comercials de llarga distància, els tipus de productes utilitzats en relació amb béns de prestigi o d'ús quotidià, etc.; també, en aquest sentit, cal analitzar a què es deuen els canvis tecnològics que es perceben en la cultura material de la regió, en particular les tècniques constructives; i, finalment, sobrevolant totes aquestes qüestions, hi ha d'haver un debat sobre l'etnicitat del període, és a dir, sobre el pes cultural dels nous conqueridors i pobladors d'arrels visigòtiques, i les influències que van poder exercir sobre el tarannà de la població hispanoromana existent.

VERTEBRACIÓ TERRITORIAL

Quant a la vertebració territorial, val a dir que si el marc territorial de l'Alt Imperi encara estava regit per la dualitat ciutat i territori heretada del món clàssic, la transformació política que experimenta aquest període fa emergir nous centres de poder, que modifiquen l'abast i la importància de les demarcacions territorials. Les províncies i les diòcesis de l'antiguitat tardana impliquen, d'alguna manera, l'esmoreïment del pes polític de les ciutats i el trasllat d'aquest poder cap a la persona dels alts magistrats.³ En aquestes circumstàncies, la conquesta de la Península per part de diversos pobles bàrbars comportà un canvi en el rol dels nuclis de poblament, afavorits o, al contrari, descartats, en funció de nous criteris de control militar i polític.

3. Per la qüestió de l'organització territorial vegeu, per exemple: Michel LAUWERS; Laurent RIPART, "Représentation et gestion de l'espace dans l'occident médiéval". A: Jean-Philippe GENET (dir.), *Rome et l'Etat moderne européen*, Rome, 2007 (Collection de l'Ecole française de Rome, 377), p. 115-171, en particular p. 3 i següents. "Introduction: de l'Antiquité au Moyen Âge". També Céline MARTIN, *La géographie du pouvoir dans l'Espagne visigothique*, Lille, 2003.

Els nuclis de poblament principals del nord-est de Catalunya, a partir dels Pirineus, són encara, segons la Tabula de Peutinger –còpia del segle XIII d'un itinerari romà de l'època de Teodosi–, les *mansiones* de *Deciana*, *Iuncaria*, *Cinniana* i la ciutat de *Gerunda*, que vorejaven la via Augusta. En canvi, no s'esmenten ciutats com ara Empúries, que ha esdevingut seu episcopal, ni tampoc Roses, amb una potent fase tardorromana.⁽⁴⁾ Empúries i Roses no van tenir gaire importància durant l'Alt Imperi romà, però, en qualsevol cas, eren el nuclis gestors de dos territoris econòmics diversos, de manera que, segons la visió grecoromana del territori, eren *chefs-lieu*, capitals administratives i representatives. Pel Baix Imperi, no obstant això, els concilis no esmenten la ciutat de Roses i és per aquest motiu que alguns investigadors el consideren un nucli força secundari, mentre que per altres hauria estat més important del que pugui semblar.⁽⁵⁾

Completant aquesta xarxa d'assentaments, segurament hi hauria de figurar, ja des del Baix Imperi, altres nuclis com Peralada (*Petralata*) o Castelló d'Empúries, més ben coneguts per la fase històrica posterior.⁽⁶⁾ La seva importància vindria determinada per la seva posició en relació amb les vies de circulació, però també pels cursos fluvials i altres elements majors del paisatge, com ara els aiguamolls que, de fet, són elements essencials per a comprendre el desenvolupament i les demarcacions de la regió tant en època romana com en època medieval. Hi ha qui pensa que ja podem parlar en aquest moment de quatre territoris importants per aquesta zona: Girona, Empúries, Peralada i Roses.⁽⁷⁾ Caldria comprendre, però, quina relació jeràrquica s'establiria entre aquests nuclis ja que, com s'ha pogut determinar en altres regions de l'Imperi, tot i que les *civitates*, ciutats, continuen essent els nuclis de residència del poder polític i eclesiàstic, ja no tenen l'exclusivitat com a centres de recaptació d'impostos, els quals també es poden obtenir des de nous centres de caràcter rural o sota el control d'aristocràcies i representants del poder secular.⁽⁸⁾

4. Anna Maria PUIG, "El jaciment de *Rodhe* a la fi de l'antiguitat tardana. Els contextos del segle VII dC a la Ciutadella de Roses (Alt Empordà, Girona)", *Pyrenae*, 29 (1998), p. 171-192.

5. Cristian FOLCH, *Els territoris del Nord-est de Catalunya durant l'Alta Edat Mitjana (Segles VI-XI dC): organització territorial i arqueologia del poblament*, Tesis Doctoral UAB, Bellaterra 2012, p. 75 per la discussió.

6. Cristian FOLCH, *Op. cit.*, p. 75-76. Quant a Castelló d'Empúries, al marge de la troballa de materials ceràmics tardans, fora de context, barrejats en els nivells medievals, cal esmentar la localització d'una tomba en l'excavació feta l'any 2006 al solar al nord de la basílica, que es va datar, per C14, entre 659-778 dC. Vegeu Anna Maria PUIG, Bibiana AGUSTÍ, "Excavació al solar al nord de la basílica de Castelló d'Empúries (Alt Empordà)", *IX Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona* (2008), p. 457-459.

7. Cristian FOLCH, *Op. cit.* L'autor inclou Peralada tot i que no es documenta com a centre d'un territori fins a la documentació carolíngia (segle IX).

8. Elisabeth ZADORA-RIO, "Early medieval villages and State centres in France (c. 300-1100)". A: Juan Antonio QUIRÓS (Ed.), *The archaeology of early medieval villages in Europe*, Bilbao 2009, p. 77.

En aquest territori, Peralada semblaria destacar des del punt de vista de la seva ubicació, en el si d'un xarxa local de vies de circulació que segueix els corredors naturals per a connectar Roses amb la via Augusta i per travessar el massís entre la serra de Rodes i l'Albera. En alguna ocasió s'ha apuntat que la serra de l'Albera era molt més permeable del que pot semblar i les comunicacions per aquesta via, a banda i banda dels Pirineus, sempre van ser fluides.⁽⁹⁾ De fet, De Soto i Carreras, que han estudiat les vies romanes del nord-est, han posat de relleu la vitalitat d'aquests trams a efectes de transport de mercaderies en època romana.⁽¹⁰⁾ L'estructura del territori en època visigòtica s'hauria d'analitzar, també, tenint present aquesta permeabilitat i les relacions comercials transpirinenques. En aquesta anàlisi, les noves tecnologies aplicades a l'estudi del paisatge poden aportar un complement interessant.⁽¹¹⁾

Per a copsar l'estructura tardana d'aquest territori caldria, finalment, incloure els elements defensius o estratègics coneguts, en particular els punts fortificats d'aquests camins, atès que adquireixen especial rellevància en èpoques de conquesta. Les Cluses, que vigilarien els colls del Pertús i Panissars, no estarien soles, sinó que s'integrarien dins un conjunt més ampli de fortificacions pel control de passos fronterers entre les quals s'han d'incloure altres jaciments menys coneguts com els de l'Albera (*castrum* d'Ultrera).⁽¹²⁾ De fet, s'ha proposat d'interpretar tots aquests elements com a part d'un sistema de fortificacions complex que integraria fortins, torres i petites ciutats emmurallades i que no es limita, per tant, a la frontera.⁽¹³⁾

9. Josep Maria NOLLA, Georges CASTELLVI, "L'Albera a l'antiguitat: la frontera permeable". A: *Actes del Congrés: Fronteres. Una visió des de l'Empordà*, Figueres, Institut d'Estudis Empordanesos, (2011), p. 33-51. Josep Maria NOLLA: "El Territorio". A: Javier AQUILUÉ (ed.), *Ciudades romanas de Hispania 6. Empúries*, Roma, 2012. Vegeu també Martine CAMIADE; Maria Teresa GENÍS; Jean Pierre LACOMBE-MASSOT, "Les mirades en el territori: les fortificacions al massís de l'Albera, el vessant més oriental dels Pirineus", Figueres, Institut d'Estudis Empordanesos, (2011), p. 491-501.
10. Pau SOTO, Cèsar CARRERAS: "Anàlisi de la xarxa de transport a la Catalunya romana: alguns apunts", *Revista Arqueològica de Ponent*, 16-17 (2006-2007), p. 177-192.
11. Ignacio FIZ FERNÁNDEZ, "Simulando una vía de comunicación: el tramo de la vía romana entre el Coll de Panissars y Girona", *Revista Arqueològica de Ponent*, 18 (2008), p. 203-2016.
12. Martine CAMIADE, Maria Teresa GENÍS, Jean Pierre LACOMBE-MASSOT, *Op. cit.* p. 494: "...mentre dues fortificacions més defensen, l'una el pas per la vall de la Maçana, el *castrum* d'Ultrera, i l'altra el litoral, el *castrum* de *Caucoliberis*. De la seva existència en dóna testimoni el poema de Julià de Toledo, que fa referència al conflicte entre el rei Wamba i el duc Pau (671-673). Al vessant sud del massís, s'hi han descobert altres construccions en zones elevades com a l'Esquerda de la Bastida, a la Jonquera, o al Puig Rom, a Roses".
13. Josep Maria NOLLA, "Ciudades, torres y castella. La defensa de la Via augusta". A: Raúl CATALÁN, Patricia FUENTES, José Carlos SASTRE (coord.), *Las Fortificaciones en la tardoantigüedad: élites y articulación del territorio (siglos V-VIII d.C.)*, Madrid, 2014, p.43-55. També, vegeu Víctor Lluís PÉREZ, "Late Roman and Visigothic Military Fortifications in *Conventus Tarraconensis (Hispania)*: The Organization of Border Defence", *Aquila Legionis* 15, (2012), p. 165-202.

El control difós del territori empordanès hauria tingut importància en època visigòtica en el context de la definició territorial dels regnes de Tolosa i Toledo. L'aspecte fortificat del Puig Rom ha portat a pensar que hauria jugat un rol militar en alguna de les campanyes que van tenir Roses com a escenari. Tanmateix, la seva localització no està relacionada amb el circuit de les principals rutes de comunicació, factor imprescindible per a jugar un paper militar estratègic. En canvi, el Puig domina, des de l'alçada, la badia de Roses i, cap al nord, és possible albirar els accessos a la ciutat des de terra endins i des de la serra. En aquest sentit, més que una fortalesa militar per a un control fronterer, el Puig Rom sembla voler manifestar el poder (també militar) d'una autoritat local amb lideratge polític.⁽¹⁴⁾ El format d'assentament fortificat en altura permetria posar en evidència un poder d'abast local, coherent amb el que sabem del costum de les autoritats polítiques del regne visigot de disposar d'homes forts amb una esfera de poder territorial. La posició dominant del Puig Rom tindria més avantatges que no pas l'antiga vila de Roses, a efectes de visualització i autorepresentació de l'estructura política territorial. Certament, aquesta interpretació apunta cap a l'aparició del concepte de castell senyorial i, com altres autors han posat de manifest, per avançar en aquesta hipòtesi, caldria poder determinar l'origen de la iniciativa de la construcció, ja sigui empesa en nom del poder regi o com a iniciativa pròpia.⁽¹⁵⁾

CANVIS TECNOLÒGICS I TIPOLÒGICS DEL PERÍODE

Una prova indirecta que els canvis en la vertebració territorial del període visigòtic van anar associats a canvis en el repartiment del poder és l'aparició de noves formes arquitectòniques destinades als magistrats civils i eclesiàstics del moment, tant a la ciutat com en el camp. En particular, ens interessa l'aparició de fortaleses en assentaments en altura, on s'han reconegut estructures de caràcter palacial, que posen en evidència noves

14. Aymat CATAFAU, "L'Albera: una frontera a l'edat mitjana?", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 42 (2011), p. 53-73. L'autor defensa que el control no implica necessàriament una divisió política per la línia de partió o de cresta, sinó que pot consistir a dominar ambdós vessants com a resultat d'unions politicomatrimonials.

15. José Avelino GUTIÉRREZ, "Fortificaciones tardoantiguas y visigodas en el Norte peninsular (SS. V-VIII)". A: Raúl CATALÁN, Patricia FUENTES, José Carlos SASTRE (coord.), *Las Fortificaciones en la tardoantigüedad: élites y articulación del territorio (siglos V-VIII d.C.)*, Madrid, (2014), p. 191-214.

formes d'escenificar el poder. Pensem, per exemple, en el palau de Sant Julià de Ramis, a tocar de Girona. Des del punt de vista de la tipologia arquitectònica, cal remarcar el canvi cap a un complex compacte i tancat sobre si mateix, una modalitat d'habitatge rural que trenca amb la tradició de la vil·la organitzada entorn del peristil, i ho fa d'una manera molt radical, substituint el pati mediterrani pel gran saló, com a element de distribució central, com també es dona en el palau episcopal de *Barcino*.⁽¹⁶⁾ De fet, de la mateixa època visigòtica, altres estructures, com ara el palau del Pla de Nadal a Riba-roja de Túria,⁽¹⁷⁾ tot i mantenir un tipus d'organització al voltant d'un gran pati central, es concep a partir de grans naus diàfanes, de dues alçades, amb façanes obertes cap al paisatge exterior. Així, aquestes estructures comporten innovacions pel que fa a la concepció dels espais de recepció i habitatge, que són netament fruit d'una evolució de les formes de poder i de sociabilitat, i que concerneixen, per igual, els diferents tipus d'assentament.

En el cas de Sant Julià de Ramis, els investigadors posen l'èmfasi en el component militar de l'assentament, amb aquarterament de soldats, la qual cosa preludiria els castells medievals.⁽¹⁸⁾ De fet, per a aquest jaciment ha quedat fixada la paraula *castellum* com a terminologia descriptiva, en el benentès que les seves funcions no serien estrictament defensives sinó també com a seu d'un poder territorial de caràcter militar.⁽¹⁹⁾ En aquest sentit, cal remarcar que el debat terminològic continua obert per a l'ús de la paraula *castrum*, que concerneix de manera molt concreta al jaciment de Puig Rom, ja que s'ha fet servir des de les primeres intervencions de Pere de Palol. A falta de referències escrites, la distinció entre els dos termes s'ha fet de manera intuïtiva en donar als *castra* una connotació d'altura i de funció específicament militar. En realitat, aquesta terminologia no té un significat tipològic i funcional tan marcat com es podria pensar i un estudi lexical permet saber que el *castrum* és fonamentalment una unitat administrativa de poblament.⁽²⁰⁾

16. Josep BURCH, Gustau GARCIA, Josep Maria NOLLA, Lluís PALAHÍ, Jordi SAGRERA, Marc SUREDA, David VIVÓ, *Excavacions arqueològiques a Sant Julià. 2. El castellum*, Sant Julià de Ramis, Girona, 2006. Posteriorment, ja en època visigoda, l'espai central es deixarà descobert. Per *Barcino*, vegeu nota 23.

17. Albert RIBERA (Coord.), *Pla de Nadal (Riba-roja del Túria). El Palacio de Tevdirin*, València 2015, p. 36-41. L'aula o el saló central presenta similituds amb un jaciment important pel període visigòtic com és el Tolmo de Minateda. Vegeu Sonia GUTIÉRREZ, Pablo CÁNOVAS, "Construyendo el siglo VII: arquitecturas y sistemas constructivos en el Tolmo de Minateda", *Anejos de AEspA*, LI (2009), p. 91-132.

18. Josep BURCH, Gustau GARCIA, Josep Maria NOLLA, Lluís PALAHÍ, Jordi SAGRERA, Marc SUREDA, David VIVÓ, *Op. cit.*

19. Pels matisos de la discussió, vegeu Josep Maria NOLLA, *Op. cit.*, p. 53-54.

20. Jean-Michel CARRIÉ, "Nommer les structures rurales entre la fin de l'antiquité et Haut Moyen-âge: le répertoire lexical gréco-latin et ses avatars modernes", *Antiquité Tardive*, 20 (2012), p. 25-46.

Des del punt de vista constructiu, Puig Rom no ofereix cap estructura rellevant, si exceptuem la muralla. Les tècniques constructives que s'hi posen en obra són ben diferents respecte de la cultura arquitectònica tardoantiga, i són també relativament humils. Val a dir que, en el pensament dels investigadors catalans, el Puig Rom es presenta com un poblat de caràcter agrícola-ramader i pescador,⁽²¹⁾ també com un refugi per temps d'incertesa. Les estructures descobertes en el seu interior són de poca entitat i no presenten cap especialització funcional. Certament, l'assentament del Puig no és comparable, des d'aquest punt de vista, amb els palaus de Ribarroja o de Sant Julià de Ramis, però la muralla del jaciment presenta detalls constructius complexos, indicatius d'una organització del treball i d'una planificació que ens parla d'una arquitectura del poder.⁽²²⁾

D'altra banda, el que també és destacable en les construccions del període visigòtic és que es fa ús de tecnologies i materials similars als d'èpoques anteriors però d'una manera més econòmica. És una tendència que es pot observar en altres ciutats del nord-est on es recuperen tècniques humils per a construccions de prestigi. Així es veu reaparèixer el sòcol de pedra i l'alçat de tovot, per exemple, a Barcino.⁽²³⁾ I també es faran servir, com a la França septentrional, estructures de fusta, que, per molt sofisticades que puguin arribar a ser, deixen un rastre arqueològic molt poc consistent.⁽²⁴⁾

Aquest empobriment de l'arquitectura pública i privada, malgrat que pot donar la impressió de formar part del bagatge cultural de pobles procedents de l'interior humit del continent euroasiàtic, s'ha de valorar, en primera instància, com a conseqüència de la caiguda de la xarxa altimperial de producció i comerç de materials de construcció més costosos, com ara la pedra escairada i la rajola cuita, que demanaven l'impuls financer de grans promotors. Tanmateix, en el període visigòtic, les tècniques constructives de prestigi ja feia temps que havien desaparegut de la regió. Les grans ciutats de l'Alt Imperi van ser desertades ben aviat en el Baix Imperi i la població es va ruralitzar, en particular en el cas d'Empúries.⁽²⁵⁾ Roses també experimenta a l'època una situació similar, tot i que en el jaciment de la

21. Josep BURCH, Pere CASTANYER, Josep Maria NOLLA, Joaquim TREMOLEDA, *Op. cit.*, p. 45-46.

22. Pere de Palol notava les similituds constructives amb la capital Recòpolis. Pere de PALOL, *Op. cit.*, p. 52.

23. Julia BELTRÁN, "Arquitectura y sistemas de construcción en Barcino durante la antigüedad tardía. Materiales, técnicas y morteros: un fósil director en el yacimiento de la Plaza del Rey", *Quarhis*, 5 (2009), p. 165.

24. Elisabeth ZADORA-RIO, *Op. cit.*, p. 79.

25. Josep BURCH, Pere CASTANYER, Josep Maria NOLLA, Joaquim TREMOLEDA, *Op. cit.*, p. 57.

Ciudadella s'ha constatat una ocupació d'una certa magnitud a partir del segle IV i, sobre tot, entre els segles V i VI.

En paral·lel a aquest procés d'emergència de nous referents territorials, s'ha observat que han entrat en decadència les grans vil·les aristocràtiques a l'estil mediterrani amb mosaics figuratius, on s'exhibia, amb erudició, la cultura clàssica,⁽²⁶⁾ transformades ara, cap a mitjan segle V, en centres interessats fonamentalment en l'activitat agropecuària, o bé, fins i tot, reconvertides en poblats de diverses unitats familiars agrupades.⁽²⁷⁾ Al nord-est de Catalunya, els assentaments nous de caràcter rural i en certa manera "colonial", que implicaven una nova forma de valorar les terres de conreu, sovint recordaran les formes d'hàbitat de la primera edat del ferro.⁽²⁸⁾

LA VITALITAT ECONÒMICA DEL PERÍODE

Si és prou notable el canvi tecnològic pel que fa l'arquitectura i la producció artesanal, el que també és cert és que, en contra del que es pensava fins fa poc, els contactes comercials a través de la mar Mediterrània no s'han interromput. En aquest període, hi continua havent importació de productes de luxe, tot i que els trobarem, sobretot, concentrats en els nuclis d'hàbitat situats més amunt de l'escala jeràrquica. Però entre aquests nuclis també hi hem de col·locar assentaments d'altura, que presenten un aspecte arquitectònic molt senzill. Per exemple, el Roc de Pampelune, prop de Montpeller, que és, en certs aspectes, comparable al jaciment del Puig Rom, tot i que havia estat fundat a la segona meitat del segle V, molt abans, per tant, que el Puig.⁽²⁹⁾

26. Gisela RIPOLL, Javier ARCE: "Transformación y final de las villae en occidente (siglos IV-VIII): problemas y perspectivas", *Arqueología y Territorio Medieval*, 8 (2001), p. 21-54. Pel territori que ens ocupa, vegeu Josep CANAL, Eduard CANAL, Josep Maria NOLLA, Jordi SAGRERA, "La crisi de les villae i de la noblesa de la tarraconensis en el canvi del segle V al VI. Fonts textuales i evidències arqueològiques", *Empúries*, 55 (2007), p. 185-198. Més recentment, Josep BURCH, Pere CASTANYER, Josep Maria NOLLA, Joaquim TREMOLEDA, "Formas de poblamiento y ocupación en el ámbito rural del Nordeste catalán desde el Bajo Imperio romano hasta la época visigoda". A: *Villae and Domain at the end of Antiquity and the beginning of Middle Age: How do rural societies respon to their changing times?*, Circa Villam Studies of the rural Word in the Roman Period 8, Pau, (2015), p. 39.

27. Josep BURCH, Pere CASTANYER, Josep Maria NOLLA, Joaquim TREMOLEDA, *Op. cit.*, p. 39-40, en relació amb la transformació de la vil·la de Vilauba.

28. Josep M. GURT, Rosario NAVARRO, "Les transformacions en els assentaments i en el territori durant l'antiguitat tardana", *Cota Zero*, 20 (2005), p. 87-98. Vegeu també Josep BURCH, Pere CASTANYER, Josep Maria NOLLA, Joaquim TREMOLEDA, *Op. cit.*

29. Laurent SCHNEIDER, Isabelle FAUDUET, Isa ODHARDT-DONVEZ, "Structures du peuplement et formes de l'hàbitat dans les campagnes du sud-est de la France de l'Antiquité au Moyen Âge (IVe-VIIIe s.): Essai de synthèse", *Gallia*, 64 (2007), p. 11-56.

Es tracta d'un poblat d'altura, com n'hi ha d'altres localitzats al sud de França, fortificat i organitzat al voltant d'estructures eclesiàstiques però dedicat a l'activitat agrícola i artesanal, amb producció de vidre i metal·lúrgia, com també es documenta al Puig Rom. Aquests assentaments dels segles v i vi no es contraposen als de la plana, sinó que els complementen i, no necessàriament, com a refugis en temps d'inseguretat. Tant és així que, en algun cas, com a Sainte Blaise, l'assentament del segle vi es relaciona amb una personalitat d'alt estatus, involucrada en producció i xarxes de comerç de llarga distància.⁽³⁰⁾ Aquí s'hi troben, per exemple, llànties i àmfores d'importació provinents del nord d'Àfrica.⁽³¹⁾ Pel que fa a la ceràmica, també al Puig Rom s'hi han trobat fragments d'àmfores africanes, llànties i ceràmica comuna d'importació.⁽³²⁾

Puig Rom també rep altres objectes d'importació, tot i que les troballes són minses, però possiblement significatives. Cal recordar, l'*exagium* bizantí recuperat per Pere de Palol.⁽³³⁾ Es tracta d'un pes de bronze que servia per a comprovar el pes dels metalls preciosos, en particular, de l'or; per tant, és una peça indicativa d'autoritat política, ja que es tracta de controlar els valors amb els quals es paguen els impostos. Altres objectes de metall també aporten dades interessants com seria, per exemple, una gerreta, també publicada per Pere de Palol, que evidencia, segons l'autor, l'adopció de formes de fer orientals en la tècnica de batre el bronze.⁽³⁴⁾

En definitiva, tot i que el període visigòtic a l'àrea del nord-est signifiqui l'abandonament dels dos grans nuclis urbans de l'etapa precedent, Empúries i Roses, ens sembla que el rol del *castrum* va més enllà d'un nucli reduït de població rural i, per contra, mostra signes de la presència d'agents del poder territorial.

30. Elisabeth ZADORA-RIO, *Op. cit.*, p. 83. Sainte Blaise es posa com a exemple. La seva reconstrucció a la segona meitat del segle vi, amb uns grans edificis de prestigi, posaria en evidència aquesta categoria del poblat anterior.

31. Elisabeth ZADORA-RIO, *Op. cit.*, p. 81.

32. En aquest sentit, han estat molt valuoses les aportacions de Marc Soler, col·laborador de l'equip, que ha revisat els materials de les excavacions antigues en el context d'un Treball de Fi de Màster de la UdG, "Les excavacions arqueològiques a Puig Rom: Estudi dels materials dels anys 1946 i 1947", codirigit per Josep Maria Nolla i Anna Maria Puig Griessenberger, i presentat el setembre del 2015.

33. Pere de PALOL, *El castrum del Puig de les Muralles de Puig Rom (Roses, Alt Empordà)*, Girona 2004, p. 58-59.

34. Pere de PALOL, *Op. cit.*, p. 60-62.

QÜESTIONS D'IDENTITAT

A propòsit de contactes comercials i influències estilístiques, val a dir que el període visigòtic planteja també qüestions d'ètnicitat que cal seguir repensant. La qüestió ètnica és, segurament, la més compromesa, ja que tot sovint implica un judici de valor davant la conquesta "bàrbara" que hauria desencadenat un procés de decadència per manca de recursos tecnològics dels nousvinguts. Avui sabem que la decadència de les formes arquitectòniques i urbanístiques al nord-est català no guarda relació amb l'arribada de visigots, sinó amb la modificació de l'equilibri de forces en el poder polític i econòmic. El fet que descartem una qüestió d'origen ètnic en les transformacions dels assentaments del període, però, no pot voler dir que no ens interessem per la tradició cultural de les poblacions que es van succeir en el territori.

Efectivament, sabem, pels estudis d'arqueòlegs com Gisela Ripoll i d'altres, que els visigots van assimilar la cultura romana i bizantina, però també van imprimir als seus objectes de luxe aspectes innovadors relacionats amb elements d'una cultura ancestral pròpia.⁽³⁵⁾ Tanmateix, és desconcertant que aquests trets emergeixin amb especial claredat fins dos segles després de l'inici dels moviments migratoris. El fet és que, com indiquen altres processos de definició cultural, l'etnogènesi del visigotisme hispà és més una resposta a factors geopolítics que una conseqüència de la conquesta i la colonització. L'aparició d'elements culturals nous va anar, de fet, lligada a la formació de les noves elits que, sens dubte, jugaven aquest paper per la seva condició de cabdills militars,⁽³⁶⁾ experts en les noves formes de guerra i avesats a formes d'autorepresentació heretades d'uns pobles seminòmades. Aquesta cultura, que no es manifestava abans, es va mantenir viva per l'absència de mestissatge durant un temps i per les formes de relació personals basades en relacions de fidelitat.

35. Gisela RIPOLL, "Symbolic life and signs of identity in visigothic time". A: Heather, P. (ed.), *The visigoths. From the migration period to the seventh century. An ethnographic perspective*, San Marino, (1999), p. 403-430.

36. Gisela RIPOLL, *Op. cit.*, fa notar la importància de la ideologia de les partides de guerra (*warbands*) per crear sentiment de comunitat. Vegeu, per altres matisos de la qüestió del multiculturalisme, Joan PINAR, "A crossroads of cultures in a mosaic of regions? The early visigothic regnum from the perspective of small finds", *Archeologia Baltica*, 18 (2012), p. 109-123.

Figura 1. Vista general de l'emplaçament del Puig Rom amb la Ciutadella en darrer terme, on es troben els jaciments hel·lenístic i tardoromà (foto Santi Font).

No és clar, encara, quin pes demogràfic podem atribuir als assentaments rurals de nouvinguts ni quina va ser la seva dinàmica d'integració o allunyament respecte la població local. Pel que fa al Puig Rom, els elements de cultura material no ens permeten pensar en un assentament rural de poblacions foranes. D'entrada, perquè l'emplaçament només podia donar lloc a una petita comunitat agropecuària i, després, perquè els atuells de la vida quotidiana no ho evidencien. S'ha pensat, en alguna ocasió, que els habitants de Puig Rom tindrien un fort component militar, tant com per a considerar que aquest podia ser l'objectiu de la seva fundació. La hipòtesi es basa en la presència d'alguns elements de ferro interpretats com a armament.⁽³⁷⁾ Però cal tenir present que, de fet, la cultura militar d'una part de la població visigòtica concorda també amb l'imaginari dels seminòmades, pobles que no deixen petjades gaire intenses en el paisatge, que el controlen des del cavall i el perden o el recuperen sense modificar-lo substancialment. Gisela Ripoll, en estudiar les anomenades *sedes regiae*, posa el focus justament en aquest problema i il·lumina la narració del període visigòtic amb aquesta nova clau interpretativa: la mobilitat de les seus del poder, si més no durant un cert espai de temps.⁽³⁸⁾

I aquesta mobilitat està relacionada amb les rutes i les vies de connexió més eficaces des del punt de vista comercial i de control territorial però, també, amb l'apropiació del valor simbòlic dels llocs prestigiosos de l'època tardoromana. Apropiar-se d'aquests símbols vol dir, en part, una imitació del període anterior però adaptant-los als nous valors de la cort i dels seus components. No és fàcil saber quins són aquests nous valors, ja que la influència del model mediterrani de vida havia de ser també molt profunda. La imatge paradigmàtica és la dels objectes de vestit: d'un segle v on el "goticisme" es pot visualitzar gràcies a les fíbules, a partir de mitjan segle vi, en canvi, s'observa una influència bizantina que homogeneïtza, sota una mateixa cultura visual, tot el poblament mediterrani.⁽³⁹⁾ Les plaques de cinturó trobades al Puig Rom pels nostres predecessors, i també per nosaltres, són dels tipus liriforme i escutiforme, i pertanyen a aquesta

37. Gustau GARCÍA, David VIVÓ, "Sant Julià de Ramis y Puig Rom: dos ejemplos de yacimientos con armamento y equipamiento militar visigodo en el noreste peninsular", *Gladius*, XXIII (2003), p. 161-190.

38. Gisela RIPOLL, "Sedes Regiae en la Hispania de la Antigüedad Tardía". A: Gisela RIPOLL, Josep Maria GURT (eds.), *Sedes Regiae*, Barcelona, (2000), p. 371-401.

39. Gisela RIPOLL, *La ocupación visigoda en época romana a través de sus necrópolis (Hispania)*, Tesis Microfichades de la UB, Barcelona, 1991; Gisela RIPOLL, *Toréutica de la Bética (siglos VI-VII dc)*, Barcelona, 1998.

darrera etapa en què la moda imperant és de caràcter mediterrani, que imita objectes bizantins amb la decoració a base d'animals més o menys esquemàtics.⁽⁴⁰⁾

Difícilment podrem fer servir aquests trets culturals per a resoldre la qüestió de la identitat dels pobladors del Puig Rom, ara bé, el que sí que és cert és que aquests materials indiquen, si més no, una categoria social, que queda reforçada per altres objectes trobats al jaciment que pertanyen al món de l'abillament i l'autorepresentació.

Si recapitem la visió de conjunt que hem intentat fer sobre les claus d'interpretació del període, veurem que encara ens movem amb ambigüitat entre diferents contrastos: continuïtat i canvi, visigots i bizantins, comerç de llarga distància i autosuficiència. També al Puig Rom és així: un lloc on

Figura 2. El cim del Puig Rom, envoltat per la muralla, excavat anteriorment per Folch i Torres i Pere de Palol, avui objecte d'un nou projecte d'intervencions arqueològiques (foto Manel Casanovas).

40. Pere de PALOL, *Op. cit.*, p. 64-67.

s'han trobat objectes de prestigi, que parlen de la presència de senyors, però també estris agrícoles i de pesca, sitges i estructures humils, que parlen d'un tarannà més modest. Per seguir repensant els orígens i la funció del jaciment caldrà progressar, certament, en l'excavació en extensió però, sobretot, caldrà tenir present la situació a la resta dels nuclis habitats de la zona i, en particular, a la ciutat de Roses. Sovint es pensa que es va produir un relleu entre Roses i Puig Rom, que un nucli s'abandona quan floreix l'altre, però la cronologia dels materials no recolza la idea d'un relleu i d'una vida a dalt del Puig només com a estratègia puntual i de curta durada de control del territori. És per aquest motiu que, a més dels esdeveniments polítics, també haurem de tenir en compte l'estudi del paisatge, ja que sabem que l'etapa de transició cap a l'alta edat mitjana va anar acompanyada de més humitat. Aquesta dada, sumada a l'increment de la ramaderia, el menysteniment de sistemes de canalitzacions i altres infraestructures bàsiques, l'erosió, etc., podria haver portat a preferir la vida en altura que no pas a la plana, prop dels aiguamolls.

EL PROJECTE QUADRIENNAL D'INTERVENCIÓ AL PUIG ROM

L'estudi de l'assentament

Des que s'inicia el nou projecte d'intervenció al jaciment, l'any 2014, s'han succeït només dues campanyes durant les quals, vistes les necessitats del lloc, s'han concentrat els esforços en la neteja, el desenrunament i la consolidació de les restes existents, que es troben en greu estat de degradació. És per aquesta raó que, atesa la fase inicial en què es troben els treballs d'excavació, no podem, a hores d'ara, aportar cap nova interpretació funcional a l'assentament. No obstant això, volem fer una recapitulació de les restes descobertes fins a dia d'avui, a fi de presentar-ne la seva caracterització.

En primer terme, cal comentar la planta de forma poligonal que té l'assentament, que tendeix a la concepció triangular que sovint trobem en llocs d'altura, els quals aprofiten el relleu natural per a obtenir bones visuals sobre el territori així com els vessants escarpats com a element defensiu addicional. Per aquestes coincidències, hauríem de considerar l'ús de l'emplaçament com a refugi.

Quant a l'ocupació de l'espai interior del recinte, no podem afirmar, en el punt en què es troba la recerca, que el terreny hagi estat aplanat ni terrassat de manera sistemàtica. Cal observar, però, que moltes parts del turó estan tan

Figura 3. Planta del jaciment, amb indicació de les restes arqueològiques descobertes fins al moment, especialment concentrades ran de la muralla.

erosionades i que la roca natural resta a la vista, mentre que en altres la modificació del terreny és tan gran, a causa de la disposició de les terrasses per al conreu de la vinya, que distorsiona el que podria haver estat el relleu original. Malgrat tot, sí que podem observar certes característiques que ens poden aportar llum sobre el tipus d'ocupació del lloc.

D'entrada, les seves dimensions, amb una superfície útil d'unes 0,9 ha, juntament amb l'acusat desnivell que presenta a la banda nord, fan evident la manca d'espai útil per a la construcció d'edificacions majors. A la banda

sud-est i sud-oest de l'assentament, on la muralla es fonamenta damunt la roca, tampoc queda gairebé espai ni per a la construcció ni per a la circulació. En aquests sectors no es detecten grans moviments de terres que permetin l'adequació de l'espai per a la disposició dels habitatges, excepte, potser, en la part més immediata a la muralla. Si bé aquí els murs s'ajusten en alguns punts a la roca del subsòl, adaptant-se el relleu del terreny, en altres hi trobem certs anivellaments per arranjar l'espai. De fet, així ho varen constatar els arqueòlegs que varen treballar anteriorment al jaciment, els quals varen detectar una riquesa d'estructures d'hàbitat més gran en les parts baixes del turó, ran de la muralla. Al respecte d'aquestes, cal dir que no s'han trobat fragments de teula, de manera que hem de suposar que les cobertes de les construccions havien de ser de fusta o pissarra. La pissarra sí que apareix, tot i que de vegades s'ha trobat col·locada com a paviment.

Ara per ara, però, no és possible precisar més. Caldrà actuar en els vessants centrals del Puig, especialment al sud-est i sud-oest, per a conèixer com es va estructurar la seva ocupació, al mateix temps que s'haurà d'acabar de descobrir la superfície de la roca que emergeix en el punt més alt per tal de veure si s'hi aprecien retalls fets en aquesta o altres indicis que puguin correspondre a construccions d'una certa envergadura.

Per tots aquests elements abans expressats, el Puig Rom és diferent a altres nuclis de la mateixa època amb els quals es compara, com ara el Tolmo de Minateda (Hellín, Albacete) o Sant Julià de Ramis (el Gironès). Això ens porta a considerar que, més que un assentament de població, civil o militar, es presenta com un reducte de caràcter privat i restringit.

Hi ha hagut un intent, a partir de la revisió de les antigues excavacions feta per Pere Palol l'any 1987, d'analitzar aquestes construccions per a determinar com eren les unitats residencials i com podia estructurar-se la circulació a la part baixa del poblat. No hi afegirem res de moment. Esperem que el procés de consolidació i restauració de les estructures que hem endegat ens permeti comprovar-ho, i, amb el temps, endegar també l'excavació de noves àrees que puguin aportar referències sòlides sobre la planta de les construccions i l'existència de carrers o zones de pas entre els diferents habitatges.

Davant les troballes fetes per Folch i Torres, l'any 1917, i Pere de Palol, els anys 1946 i 1947, considerem que és interessant destacar l'existència de diferents fases d'ocupació. El fet que algunes estructures d'hàbitat es fonamentin damunt l'amortització de sitges, ens indiquen una modificació en l'ús del lloc dins la cronologia de l'assentament. Hauríem de parlar, almenys, de dues fases, que tanmateix podrien associar-se a una reestructu-

ració o reformulació de l'espai, en un primer moment destinat a l'emmagatzematge agrícola. Això es fa evident ran de la muralla, on les sitges, que ocupen bona part de l'espai, queden anul·lades en construir-hi al damunt els murs que corresponen a les estructures d'hàbitat. Això no exclou que hi hagi sitges que pertanyin a aquest moment constructiu, atès que es veu com algunes d'elles s'ajusten als espais disponibles entre dues parets d'habitació.

Pel que fa l'accés a l'aigua i a l'evacuació de les aigües residuals dins del poblat, encara està tot per concretar. Ara per ara, només tenim constància d'un pou, localitzat per Folch i Torres a la banda oriental del poblat, del qual, fins i tot, no tenim la certesa que correspongui a l'època. No obstant això, cal dir que tota la zona és coneguda per l'existència d'aigües subterrànies, filtracions a la roca que van donar lloc a afloraments en superfície, que es podien captar per mitjà de pous. Per tant, caldrà comprovar si aquest fou el sistema de captació d'aigües emprat al poblat, i si es conserven altres pous i en quina quantitat. Quant a les escorrenties, ja sigui de pluvials o aigües brutes, que encara resten per estudiar, val a dir que la campanya d'enguany ha permès observar forats de desguàs, oberts a la muralla, concebuts durant el projecte original d'aquesta, i que permetien evacuar l'aigua de l'interior per la zona més baixa del poblat.

La seqüència estratigràfica

La seqüència estratigràfica del poblat, malgrat la dificultat que suposa recuperar dades d'excavacions antigues, fetes amb una metodologia diferent a la que es fa servir avui dia, no ha permès discernir la cronologia de les fases d'ocupació. A la zona excavada per Folch i Torres, a més, pràcticament no es varen superar els nivells de pavimentació de les cambres descobertes. Per damunt d'aquestes restes, en el sector est i sud-est, per exemple, només es van excavar el nivell superficial, de terres vegetals, d'una potència entorn del 0,70 m, que cobria una capa de terres sobreposades, d'entre 1,20 m i 1,50 m, la qual colgava un nivell d'enderroc, amb abundants pedres, de 0,50 m de potència. En total, prop de 2,50 m al damunt de les construccions i els nivells que s'hi relacionaven, que es varen conservar intactes. Pere de Palol sí que va arribar a esgotar l'estratigrafia en molts punts, fet que li va permetre descobrir diverses sitges excavades a la roca.

En primer lloc, és interessant esmentar la presència de materials de cronologia més antiga que la fase d'ocupació d'època visigòtica, els quals apareixen de forma residual, barrejats en els nivells corresponents al poblat.

La campanya feta l'any 2015, per exemple, ha proporcionat un fragment de ceràmica de vernís negre del taller de Roses decorat amb el tipus de palmetes que acostuma a acompanyar el segell de NIKIA-IWN, juntament amb ceràmica ibèrica o, també, un fragment de TS Sudgàlica de la forma Drag. 37. Aquests elements ens podrien estar indicant una freqüentació del lloc entre els segles III aC i I dC. No es coneix, però, cap assentament anterior al poblat visigòtic, tot i que no es pot excloure que hi hagués hagut un santuari o algun altre tipus d'ocupació. La presència d'aquest material així ho semblaria indicar, tot i que també és possible que hagués arribat al Puig barrejat amb terres d'aportació procedents d'un altre lloc.

Una consideració diferent ha de tenir el material d'importació que contextualitza els nivells propis de l'ocupació visigòtica. Es tracta dels fragments que, tot i que escassos, apareixen barrejats entre el mobiliari ceràmic característic del poblat, que és la ceràmica de pasta grollera i cuita reductora. La major part d'ells són de procedència africana o oriental. Darrerament, Marc Soler s'ha ocupat de classificar i inventariar el material recuperat en les excavacions antigues,⁽⁴¹⁾ i ha detectat, entre aquest, restes d'àmfores africanes de les formes Keay LXII –la més abundant–, així com també de les Keay XXXVI, LXI o LXIII, i LXXIX, conjunt que es data a partir de la segona meitat/final del segle VI dC, a més d'una àmfora oriental assimilable al tipus Yassu Ada, datable en ple segle VII. Com a ceràmica de taula, cal esmentar un fragment de Late Roman C de la forma Hayes 3 i altres de comuna africana així com de comuna ebusitana amb decoració pentinada, que es data entre mitjan segle VI i segle VII.⁽⁴²⁾ Restaria, encara, fer referència a un fragment de llàntia nord-africana, decorat amb petites roses de quatre pètals, que ja havia estat classificat com de la forma Bonifay 67 i datat entre final del segle VI o ja dins del segle VII.⁽⁴³⁾ També durant la campanya de 2015 s'han localitzat materials de cronologia tardoantiga d'importació, especialment d'àmfores.

Finalment, entre els materials recuperats l'any 2015, volem destacar una entalla, possiblement sobre ònix, en la qual s'aprecia la figura d'una llebre perseguida per un gos. No l'hem estudiat encara de forma precisa, però sí

41. Marc SOLER, *Op. cit.*, 2015.

42. Llorenç ALAPONT, Carmina BALLESTER, "Ánforas y cerámica común de un conjunto funerario de Alcásser (Valencia)", *BAR International Series*, 1662 (2007), p. 199-209.

43. Josep CASAS, Josep Maria NOLLA, "Material ceràmic del Puig de les Muralles (Puig Rom, Roses)", *Arqueomediterrània*, 2 (1997), p. 7-19.

que hem observat la seva similitud amb la que es conserva, encastada en un anell visigòtic, en el Museu de la Fundació Lázaro Galdiano, publicat per Emilio Camps en l'inventari d'aquest museu, amb el núm. 865.⁽⁴⁴⁾ En la descripció parla d'una "*pareja de cuadrúpedes corriendo*". No se'n coneix la procedència. La producció glíptica sembla acabar pels volts dels segles III-IV dC, però sabem que la reutilització d'aquest tipus de peces de joieria va ser molt freqüent a l'època tardana, enarçada en anells o penjolls o, fins i tot, en objectes litúrgics. De fet, és freqüent trobar-ne en contextos de necròpolis entre els segles V i VIII dC.⁽⁴⁵⁾

La muralla

La muralla és, certament, l'element més important del poblat. A simple vista, podem veure que respon a un programa unitari pel que fa als llenços del mur, de la mateixa manera que presenta un criteri unitari quant a tècnica constructiva i materials emprats. En definitiva, no s'hi detecten ni reutilitzacions ni barreja de materials, tot i que, val a dir, en molts indrets està retocada, amb refets, però, que no corresponen a l'època visigòtica. Tal vegada tenen a veure amb la utilització del *castrum* durant la guerra del Francès, com a bastió per a l'artilleria, o durant l'explotació agrícola més recent.

Quant a les torres, en canvi, podem discutir si són totes de la mateixa fase o no. Per exemple, mentre que la torre més oriental, la que lliga amb la porta principal d'entrada al recinte, que és al sud, està travada amb el llenç del mur, la que és just al costat, a l'altra banda de la porta, només s'hi adossa. Ara bé, la coherència de la posició de totes dues torres en relació amb l'esmentada porta fa pensar que aquesta divergència reflecteixi més una estratègia constructiva que no pas una diferència cronològica. Fins i tot podríem imaginar que les torres podien configurar una porta monumental, com era habitual al món antic. Respecte de la porta, cal recordar que el pas no es trobava a la cota de circulació exterior, sinó que hi havia un desnivell important, estudiat anteriorment, el qual no hem pogut revisar encara, i que fa pensar en un tipus de porta elevada que requeriria una passarel·la de fusta.

44. Emilio CAMPS, *Inventario del Museo Lázaro Galdiano (1949-1950)*, Fundación Lázaro Galdiano.

45. Jaime VIZCAÍNO, "Elementos de indumentaria y adorno personal procedentes de los niveles tardíos de las excavaciones del teatro romano de Cartagena. Etapa bizantina (II)", *Imafronte*, 19-20 (2007-2008), p. 435-459.

Seguint amb les torres, cal comentar que, almenys fins al nivell en què s'han conservat, serien massisses, sense espai interior disponible. No podem descartar, però, que a una alçada superior s'hi hagués pogut habilitar algun espai ni que fos simplement de vigilància. Altrament, haurem de concloure que responien a funcions d'estratègia visual i de reforçament dels llenços, més que un dispositiu de poliorcètica com a les muralles hel·lenístiques. Per tot això, hem d'entendre que l'estructura disposaria d'escales adossades a la part interior del mur per a poder-hi accedir, fet que encara no s'ha pogut constatar. Altres torres del perímetre emmurallat que coneixem sí que resulten sorprenents, de moment, atès que no responen a una seriació de distàncies intel·ligibles i pel fet de presentar detalls constructius una mica diferents que caldrà acabar de valorar.

En tot cas, s'ha de comentar que el parament de la muralla del Puig Rom emprà uns materials i s'insereix en una tipologia constructiva que es deslliga de l'herència romana en més d'un sentit. Amb una amplada d'uns 2,30 m, en la part més propera a la base, adopta el bloc de pedra granítica, simplement desbastat, amb formes quadrangulars, de mides diverses, més aviat grans, rejuntades amb pedres de format més petit, disposades en filades més o menys visibles, i amb un arrebossat de morter de calç i sorra a l'exterior. En alçada, aquestes filades es combinen amb altres de pedres del mateix tipus, però amb forma de llesques més primes i allargades, algunes col·locades en un evident pla inclinat, a l'estil d'un *opus spicatum*, seguides d'altres planes. L'ús d'aquests materials és habitual a la zona de la serra de Rodes, i el trobem en les diferents fases d'ocupació del jaciment de la Ciutadella, per exemple. L'ús del granit es documenta ja a la muralla de l'època hel·lenística amb grans blocs de formes irregulars, ben allisats i acabats a les cares exteriors. També trobem aquest tipus de pedra en els murs considerats de tancament del perímetre ocupat en època tardoromana, tot i que, per ara, no els podem considerar com a muralla. El granit és una roca local que abunda a la serra de Rodes, utilitzada en la construcció al llarg dels segles, especialment en època antiga; a partir de l'època medieval i moderna l'explotació d'aquesta serà substituïda per les traquites d'origen volcànic de la pedrera de Vilacolum i les calcàries de la zona de Figueres, Llers i Avinyonet, respectivament.

Finalment, en relació encara a la muralla, cal dir que malgrat que la seva construcció s'entén com a unitària, quant a projecte, al llarg del seu perímetre s'observen tramades segmentades, sense lligar. Aquests detalls, que encara resten pendents d'anàlisi, no podem descartar que tinguin relació amb possibles obertures, amortitzades, o amb fases en el treball de l'obra.

Adequació i consolidació del jaciment

Una part important del projecte quadriennal se centra en l'adequació del conjunt del jaciment i en la restauració de les restes arqueològiques posades al descobert en antigues campanyes. Aquestes, amb el temps, han patit una greu degradació, tant per la pèrdua notable de materials com per l'erosió provocada per l'exposició a la intempèrie, especialment les sitges excavades a la roca. Gràcies a les fotografies que es conserven de l'època i pels plànols, tot i que simples, fets dels treballs de Folch i Torres i Pere de Palol, juntament amb les traces que es mantenen *in situ*, estem procedint a reconstruir els murs. S'estan emprant els mateixos materials caiguts o desplaçats, propers als murs, o aquelles pedres, d'identiques característiques, que es recuperen en els treballs de desenrunament als quals tot seguit ens referirem. Un cop determinades les pedres que lliguen de forma coherent amb les parets originals, es fixen amb un morter acolorit, similar al del fang que lligava el material lapidi, per assegurar-ne la consistència, i, finalment, es recreixen sensiblement els murs, seguint la tècnica constructiva original fins a obtenir una superfície horitzontal, i prenent cura de distingir les parts antigues de les noves mitjançant una malla de color blau.

Quant als treballs de desbrossament i desenrunament, aquests tenen per objectiu retirar la runa acumulada amb el temps, que desfigura les estructures del poblat. Moltes d'aquestes runes foren dipositades recentment, no només per les aportacions de terres del terrassament de l'espai per les feixes de vinya, sinó també per les terres abocades en les immediacions de les àrees excavades durant les antigues campanyes. Aquestes es concentraven, sobretot, a la part exterior de la porta d'entrada, on suposem que es llançaven en temps dels treballs de Pere de Palol, però també en els marges dels sectors excavats per Folch i Torres a l'est i sud del poblat. Finalment, s'està procedint a desenrunar el perímetre exterior de la muralla, en aquells punts en què la runa s'acumula de forma important, bona part a causa de l'enderroc de la muralla, però també, en aparença, per l'espeditament agrícola de les feixes. En aquests espais s'ha arribat just fins a la cota en què acabaven les terres sobreposades i ja apareixia el subsòl natural. L'estrat que s'ha deixat es traurà en properes campanyes de forma manual per veure si queden nivells originals d'interès. Les pedres que formarien part de la muralla es guarden per a futures restauracions d'aquesta, mentre que s'aprofiten les de format més petit en la reconstrucció dels murs.